مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦ / العدد ٥

أسلوب تعليم المتعلمين بعضهم بعضًا بين علماء المسلمين في الحضارة الإسلامية خلال العصور الوسطى

م. شمال محمد وسمان
shamalmohammed198@gmail.com
المديرية العامة للتعليم في رابرين، قسم التدريب والتطوير التربوي
م.م. حمەساڵح حسن خضر
hamasalh.hassan@uor.edu.krd
جامعة رابرين، كلية العلوم الإنسانية، قسم التاريخ

الكلمات المفتاحية: الحضارة الإسلامية، التربية والتعليم، طرق التدريس، طرق تعليم بعضنا البعض.

كيفية اقتباس البحث
وسمان , شمال محمد , حمەساڵح حسن خضر , أسلوب تعليم المتعلمين بعضهم بعضًا بين علماء المسلمين في الحضارة الإسلامية خلال العصور الوسطى,مجلة مركز بابل للدراسات الانسانية، آيار ٢٠٢٦, المجلد:١٦ ,العدد:٥ .

هذا البحث من نوع الوصول المفتوح مرخص بموجب رخصة المشاع الإبداعي لحقوق التأليف والنشر (Creative Commons Attribution) تتيح فقط للآخرين تحميل البحث ومشاركته مع الآخرين بشرط نسب العمل الأصلي للمؤلف، ودون القيام بأي تعديل أو استخدامه لأغراض تجارية.

Registered مسجلة في
ROAD

Indexed مفهرسة في
IASJ

أسلوب تعليم المتعلمين بعضهم بعضًا بين علماء المسلمين في الحضارة الإسلامية خلال العصور الوسطى

The method of teaching each other learners among Muslim scholars in Islamic civilization in the Middle Ages

Shamal Mohammed Wsman
Raparin General Directorate of Education
shamalmohammed198@gmail.com

Hamasalih Hassan Khdhir
hamasalh.hassan@uor.edu.krd
University of Raparin, Faculty of Humanities, Department of History

Keywords : Islamic civilization ،teaching and education, methods of teaching and learning from one another.

How To Cite This Article
Wsman , Shamal Mohammed , Hamasalih Hassan Khdhir, The method of teaching each other learners among Muslim scholars in Islamic civilization in the Middle Ages ,Journal Of Babylon Center For Humanities Studies, May 2026,Volume:16,Issue 5.

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Abstract

The methods of teaching seems to be one of the most important factor of education and learning. It has a great impact on elevating the process of learning for the learners. There are many types of teaching methods, among them there are some in which students and teachers finds easy and more effective throughout the learning process. In fact, it makes the educators teach easily and effectively and the learns will also find it easy to adapt the learning environment. The way to learn one another is in the way of teaching ،which is a great influence on the learning of learners ،so the modern era has been given great importance by scientists ،students and educators of different civilizations ،and one of the civilizations that has been given importance in this way. It was an Islamic civilization in

the Middle East. The educators and teachers throughout the history of Islam in which dates back to the period of prophets Mohammed (peace be upon him) has always given a great portion of time for education and teaching knowledge, this has clearly mentioned in the written books. They have motivated the learners to learn and pass the learning to others. In factual sense, Muslim scholars dealt with this in an educational setting rather than only passing information .

ملخص

تعد طرائق التدريس احدى أهم عوامل النهوض و دفع جودة التربية و التعليم، ولها أثر في رفع و تحسين مستوى تعليم المتعلمين، وطرائق التدريس كثيرة ومتنوعة، جزء منهم تعمل على تسهيل كلا من المعلم والمتعلم من حين التعليم والتعلم، من حيث التعليم تعمل على تسهيل عمل المعلم، و من حيث التعلم تحمل على اسهال هضم و استيعاب المواضيع من قبل المتعلمين، وطرائق التعلم من قيل المتعلمين (طرق تعليم بعضنا البعض) احدى طرق أخرى هي عبارة عن تلك الطرق التي لها اثر كبير على المتعلمين, لذا نرى منذ عصور قديمة يهتم بها مربي و معلمي العصور و الحضارات المختلفة وقد اهتموا بها اهتماما كثيرا, و احدى هذه الحضارات التي بها كثيرا هي الحضارة الإسلامية في العصور الوسطى. وقد اعتبرها المعلمون والمربون في هذه الفترة التاريخية منذ عهد النبي (ص) و فيما بعد طريقة جيدة للتعليم والتدريس وأكدوا عليها في مؤلفاتهم وكتبهم وشجعوا الطلاب على ذلك. وفي الواقع، لم تكن هذه عند علماء المسلمين طريقة لنقل المعلومات فحسب، بل كانت أيضًا طريقة مهمة للتربية و تعليم الأخلاق الحميدة و تصحيح العيوب. لإعداد هذا البحث، استُخدمت مصادر أصلية وجديدة عديدة، من بينها مصادر أصلية، بالإضافة إلى بعض الكتب المتعلقة بأحاديث النبي صلى الله عليه وسلم، مثل صحيح مسلم وصحيح البخاري وغيرهما. كما استُخدمت مصادر أصلية أخرى، مثل كتاب "أدب العالم والدين" للماوردي (ت. ٤٥٠ هـ/١٠٥٨ م) وكتابه "إحياء العلوم الدينية" للغزالي (ت. ٥٠٥ هـ/١١١١ م) وكتاب النووي (ت. ٦٧٦ هـ/١٢٧٧ م)، وغيرها الكثير. كما استُخدم في هذا الكتاب كتاب "أساليب التدريس من الروضة إلى الجامعة" لفائق سعيد، والذي أصبح الآن مرجعًا ومنهجًا لمعلمي وزارة التربية والتعليم في مجال أساليب التدريس. كما استُخدمت أيضًا في كتاب "أساليب التدريس" لهدى أمين رمضان، وغيرها الكثير.

میتۆدی فێرکردنی یەکدیکەی فێرخوازان لەلای زانایانی مسوڵمان لەنێو شارستانییەتی ئیسلامی لە سەدەکانی ناوەڕاستدا

م. شمال محمد وسمان
بەڕێوەبەرایەتی گشتی پەروەردەی ڕاپەڕین، بەشی ڕاهێنان و پەرەپێدانی پەروەردەیی
shamalmohammed198@gmail.com
م.ی. حمەساڵح حسن خضر
hamasalh.hassan@uor.edu.krd
زانکۆی ڕاپەڕین، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان، بەشی مێژوو

پوختە

میتۆدەکانی وانەوتنەوە بەیەکێك لە گرنگترین هۆکارەکانی بەرەو پێشبردنی رەوشی پەروەردە و فێرکردن دائەندرێن، کاریگەرییان لەسەر بەرزکردنەوەی ئاستی فێربوونی فێرخوازان هەیە، ئەم میتۆدانەش زۆر و جۆراوجۆرن، بەشێك لەوانە لە رووی فێرکردن و فێربوونەوە هەم کارئاسانی بۆ مامۆستایان هەم بۆ فێرخوازانیش ئەکەن، لە رووی فێرکردنەوە ئەرکی مامۆستا ئاسانتر ئەکەن و لە رووی فێربوونیشەوە ئەبنە هۆکاری ئاسان وەرگرتنی زانست و بابەتەکان لەلایەن فێرخوازانەوە، میتۆدی فێرکردنی یەکدیکەی فێرخوازان لەو میتۆدانەی وانەوتنەوەیە کاریگەرییەکەی لەسەر فێربوونی فێرخوازان گەورەیە، هەربۆیەشە بەدرێژایی سەردەمەکان و لە لایەن زانایان و فێرکاران و پەروەردەکارانی شارستانییەتە جیاوازەکان گرنگی زۆری پێدراوە، یەکێکیش لەو شارستانییەتەی گرنگی بەم میتۆدەی وانەوتنەوەیە داوە، بریتی بوو لە شارستانییەتی ئیسلامی لە سەدەکانی ناوەڕاستدا، فێرکاران و پەروەردەکارانی ئەو ماوە مێژووییە هەر لە سەردەمی پێغەمبەرەوە (ص) و دواتریش بە میتۆدێکی باشی پەروەردە و فێرکردنیان داناوە، لەنوسین و پەرتووکەکانیاندا جەختییان لەسەر کردووەتەوە و هانی فێرخوازانیانداوە تاوەکو لە گەیاندنی زانیاری بە هاوڕێکانیان سوودی لێ ببینن، لە راستیدا لە لایەن زانایانی مسوڵمانەوە، ئەمە تەنها میتۆدی گەیاندنی زانیاری نەبووە، بەڵکو میتۆدێکی گرنگی پەروەرئەکردن و فێرکردنی رەوشتی جوان و راستکردنەوەی کەموکورتییەکانیش بووە.

کلیلە وشە: شارستانییەتی ئیسلامی، پەروەدە و فێرکردن، میتۆدی وانەوتنەوە، میتۆدی فێرکردنی یەکدیکە.

پێشەکی

هەر لەدێرینەوە پەروەردە و فێرکردن، لە بابەتە گرنگەکانی نێو گەل و نەتەوە و شارستانییەتە جیاوازەکان بووە، هەریەکەیان لەپێناو بەرەوپێشبردنی وڵاتەکەیان بەشێوەی جۆراوجۆر جێگای بایەخ پێدانییان بووە، لەنێو شارستانییەتی ئیسلامییشدا بابەتی پەروەردە و فێرکردن لە پڕ بایەخترین بابەتەکانی نێو کۆمەڵگە بووە، جگە لە قورئانی پیرۆز و فەرموودەکانی پێغەمبەر (ص)، کە ئاماژە و بابەتگەلێکی زۆری پەروەدەیی و فێرکردنییان تیادا خراوەتە روو، لەلایەن زانایانی مسوڵمانیشەوە چەندین پەرتووکی تایبەت بەم بوارە نوسراون، میتۆدەکانی وانەوتنەوەش کە هۆکارێکی گرنگی بەرەو پێشبردنی رەوشی پەروەردە و فێرکردنن، لەنێو شارستانییەتی ئیسلامی و لەلایەن زانایانەوە جێگای بایەخ پێدان بوون، چەندین میتۆدی جیاوازی وانەوتنەوە لە پەروەردە و فێرکردندا بەکارهێندراون، کە یەکێك لە میتۆدە گرنگەکانی وانەوتنەوەش میتۆدی فێرکردنی یەکدیکەی فێرخوازان بوو، کە لەنێو شارستانییەتی ئیسلامیدا جەختی زۆری لەسەر کراوەتەوە، زانایان هانی فێرخوازانیانداوە

لەسەری، لەنێو پەرتوکەکانیشیاندا بە شێوازی جۆراوجۆر خستویانەتە ژێرباسکردنەوە.

لێتوێژینەوە لە میتۆدەکانی وانەوتنەوە و لەنێویشیاندا ئەو میتۆدیانەی کە تیایدا فێرخوازان ئەبنە چەقی فێرکردن گرنگە، هەر لەو سۆنگەیەشەوە توێژینەوە لەسەر میتۆدی فێرکردنی یەکدیکەی فێرخوازان لەلای زانایانی مسوڵمان لەسەدەکانی ناوەڕاستدا گرنگ و پڕ بایەخە، لەلایەکی دیکەوە مژارێکی گرنگ و پڕ باسوخواسی ئێستای نێو کۆمەڵگەکان و وەزارەت و لایەنە پەیوەندیدارەکان بریتییە لەمژاری پەروەردە و فێرکردن، لە کوردستانیشدا بووەتە مژاری گەرمی قسە لەسەر کردن، بەتایبەت میتۆدەکانی وانەوتنەوە، کە بووەتە بابەتی پلەیەکی ناوەندەکانی خوێندنی وەزارەتی پەروەردە، یەکێکیش لەو میتۆدیانەی وانەوتنەوە پێویستکراوە لەناوەندەکانی خوێندن لە فێرکردندا بەکاربهێندرێت، میتۆدی وانەوتنەوەی فێرخوازان و فێرکردنی یەکدیکەیە، هەر بۆیە لێرەش بە پێویست زاندراوە بخرێتە بابەتی لێتوێژینەوە.

لەم توێژینەوەیەدا هەوڵی ئەوە دراوە وەڵامی چەند پرسێکی گرنگی پەیوەندیدار بە پرۆسەی پەروەردە و فێرکردن بدرێتەوە، کە بریتییە لەوەی ئایە میتۆدی فێرکردنی یەك دیکە چ کاریگەرییەکی لەسەر بەرەوپێشبردنی پرۆسەی فێربوونی ئەو فێرخواز و زانستخوازانە هەیە کە ئاستیان لاوازە؟ ئەی سوودی بۆ ئەو بۆ ئەو فێرخواز و زانستخوازانە چییە کە ئاستیان بەرزە و خەریکی فێرکردنی ئەوانی دیکەن؟ ئەمە سەرەڕای وەڵامدانەوەی چەند پرسێکی دیکەی پەیوەندیدار بە بابەتەکەوە.

ئامانجی ئەم توێژینەوەیە، خستنە بەرباسی میتۆدی وانەوتنەوەی یەکدیکە فێرکردنی فێرخوازانە لەنێو شارستانییەتی ئیسلامی لە سەدەکانی ناوەڕاستدا، لەگەڵ تیشك خستنە سەر ئەو سوود و کاریگەرییانەی کە بەهۆی بەکارهێنانی ئەم میتۆدیە لە بواری پەروەردە و فێرکردن بەدەست ئەهێندرێن.

ئەو میتۆدەشی بۆ توێژینەوە لە بابەتەکە بەکارهێندراوە، میتۆدی وەسفییە، کە بەهۆیەوە بابەتەکە خراوەتە بەرباس، لە هەندێك شوێنیشدا بەشێوازی جۆراوجۆر سوود لە ژێدەری نوێ و بۆچوونی نوێ دەربارەی بابەتەکە وەرگیراوە، بۆیە لەو کاتەدا ئەو میتۆدەی بەکار هێندراوە وەکو میتۆدی بەراوردکاری دەرئەکەوێت.

پلانی توێژینەوەکەش پێشەکی و دوو تەوەرە و ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان لەخۆ ئەگرێت، تەوەرەی یەکەم تەرخانکراوە بۆ میتۆدی فێرکردنی یەکدیکەی فێرخوازان پێش دروستبوونی قوتابخانەکان لەنێو شارستانییەتی ئیسلامییدا، تیایدا تیشك خراوەتە سەر ئەم میتۆدی وانەوتنەوەیە پێش ئەوەی قوتابخانەکان لەنێو شارستانییەتی ئیسلامیدا سەر هەڵبدەن، لە تەوەرەی دووەمیشدا میتۆدی فێرکردنی یەکدیکەی فێرخوازان دوای سەرهەڵدانی قوتابخانەکان لە نێو شارستانییەتی ئیسلامیدا خراوەتە بەرباس. دواتریش ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان خراونەتەڕوو.

بۆ نوسینی توێژینەوەکەش، سوود لە چەندین سەرچاوەی ڕەسەن و ژێدەری نوێ وەرگیراوە، لەنێو سەرچاوە ڕەسەنەکاندا، سەرەڕای بەکارهێنانی بەشێك لە پەرتوکەکانی پەیوەندیدار بە فەرموودەکانی پێغەمبەر(ص) لە نمونەی (صحيح المسلم و صحيح البخاری) و هی دیکە، چەندین سەرچاوەی ڕەسەنی دیکە بەکار هاتوون، وەکو (ئەدەبی دونیا و دین)ی ماوەردی (م.لە ٤٥٠ك/١٠٥٨ز) و ژیانەوەی (زانستە ئاینییەکان)ی غەزالی (م.لە ٥٠٥ك/١١١١ز) و (اداب العالم والمتعلم)ی نەوەوی (م.لە ٦٧٦ك/١٢٧٧ز) و چەندینی دیکەش، لەنێو ژێدەرە نوێیەکانیشدا سوود لە چەندین پەرتووك بیندراوە، لە نموونەی (دیداکتیکی مامۆستا لە قۆناغی پێشخوێندنگەوە بۆ زانکۆ)ی (فایەق سەعید)، کە لە ئێستادا لە ڕووی میتۆدەکانی وانەوتنەوەوە بووەتە پەیڕە و پرۆگرام بۆ مامۆستایانی وەزارەتی پەروەردە، هەروەها سوود بیندراوە لە پەرتوکی (میتۆدەکانی وانەوتنەوە)ی ڕەمەزان حەمەدەمین و

چەندینی دیکەش.

لەگەڵ ئەوەی پێمانوایە توێژینەوەکەمان بێ کەموکورتی نییە، هیوادارین تواندرابێت لە ڕێگەی تیشکخستنەسەر میتۆدێکی گرنگی فێرکردن، خزمەتێکی بچووك بە بواری پەروەردە و فێرکردن کرابێت.

تەوەرەی یەکەم

میتۆدی فێرکردنی یەکدیکەی فێرخوازان پێش دروستبوونی قوتابخانەکان لە نێو شارستانییەتی ئیسلامییدا

بواری پەروەردە و فێرکردن، یەکێکە لە بابەتە گرنگەکانی دونیای ئەمڕۆ، لە رۆژهەلاتەوە بگرە تا رۆژئاوا، مژارێکی گرنگی نێو فێرکاران و توێژەران و تیۆرسێنانی بوارەکەیە، لەو نێوەندەشدا، میتۆدەکانی فێرکردنی فێرخوزان (میتۆدەکانی وانەوتنەوە)، لە بابەتە زۆر گرنگەکانی نێو کایەی پەروەردە و فێرکردنن، ئەم بابەتە بە جۆرێك جێگای بایەخپێدانە، بە گرنگترین بەشی پەروەردە و فێرکردن داندراوە، کە زۆرترین کاریگەری لەسەر فێرخواز بەجێدەهێڵێت، بیرکردنەوەی مامۆستایان و فێرخوازان بەرەو ئاڕاستەیەکی ئەرێنی ئەگۆڕێت، ئەندازەی کاریگەری میتۆدەکانی وانەوتنەوە بە دوو هێندەی کاریگەری هەموو هۆکارەکانی دیکەی فێرکردن داندراوە، کە ئەشێت کاریگەرییان لەسەر کارایی فێرخواز هەبێت، هیچ سیستمێکی پەروەردەیی و فێرکاری باش و پێشکەوتوو لە جیهاندا نادۆزیتەوە، ئەگەر میتۆدەکانی وانەوتنەوەی پانتاییەکی زۆر گەورەی تێدا داگیر نەکردبێت(١)، میتۆدەکانی وانەوتنەوەش بۆ هەر سێ لایەنی بنچینەیی پەروەردە و فێرکردن (ماموستا و فێرخواز و بابەتی خوێندن) گرنگی تایبەتییان هەیە، یارمەتی مامۆستایان ئەدات بە ئاسانی بەو ئامانجانە بگەن کە دیارییان کردوون، کاتیان بۆ ئەگەڕێنێتەوە و متمانە بەخۆبوونیان لەلا زیاد ئەکات، سەبارەت بە فێرخوازانیش سەرەڕای ئەوەی پرۆسەی تێگەیشتن ئاسان ئەکات، شارەزاش ئەبن لە میتۆدی وانەوتنەوەی مامۆستا، ئەمەش وائەکات هەست بە ئاسودەیی و خۆشی بکەن لە کاتی وانەخوێندندا، سەبارەت بە بابەتی فێربوونیش، کە ئامانجی سەرەکی پرۆسەی فێرکردنە، بە ئاسانی فێرخوازان فێر ئەبن(٢).

پێناسەی جۆراوجۆریش بۆ میتۆدەکانی وانەوتنەوە کراون، هەندێك وەها پێناسەیان کردووە کە بریتییە لە ئامرازی گواستنەوەی زانیاری لە فێرکارەوە بۆ فێرخوازان(٣)، هەروەها وەهاش پێناسە کراوە، کە بریتییە لە پرۆسەی گەیاندنی مەعریفە و زانیاری بە فێرخوازان، بەپێی پلانێکی دیاریکراو، بە سودبینین لە هۆکار و ئامرازی فێرکاری، بە ئامانجی بەرزکردنەوەی ئاستی مەعریفی و زانستی فێرخوازان لە ماوەیەکی دیاریکراودا(٤)، ئەم میتۆدیانەش زۆر و جۆراوجۆرن، هەیانە ئەکرێت بۆ وتنەوەی زۆربەی وانەکان سودی لێببیندرێت، هەشیانە تەنها ئەکرێت بۆ وتنەوەی چەند وانەیەك کەڵك و سوودی هەبێت(٥)، مەبەستیش لە میتۆدی وانەوتنەوەی فێرخوازان و فێرکردنی یەکدیکەش ئەوەیە فێرخوازێکی شارەزا لە بابەتێکدا، وانە بە یەکێکی دیکە ئەڵێتەوە کە شارەزایی لەو بابەتەدا نییە، یان شارەزاییەکی کەمتری هەیە، سێ خاڵی ئەرێنی ئەم میتۆدی وانەوتنەوەیە ئەوەیە فێرخوازان فێرئەبن، هاوکاری مامۆستاکانیان ئەکەن، لە بواری پاشمەعریفیشدا گەشە ئەکەن(٦)، ئەم میتۆدی وانەوتنەوەیەش لەنێو سەرچاوە نوێیەکاندا، بە چەندین شێوە ناودێرکراوە و لەنێو چەندین مۆدێل و میتۆدی وانەوتنەوەدا جێیکراوەتەوە، وەکو مۆدێلی گروپ و میتۆدی هاوکاری هاوتەمەنەکان و میتۆدی وانەوتنەوەی هاوتەمەنەکان و چەندینی دیکەش، بە یەکێك لە میتۆدە گرنگەکانی فێرکردنیش دائەنرێت(٧).

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦ / العدد ٥

وانەوتنەوەی فێرخوازان و فێرکردنی یەکدیکە، ئەبێتە هۆی ئەوەی ئەو فێرخوازانە متمانەیان بە خۆیان پتەوتر بێت، پەیوەندی نێوانیان خۆشتر ئەکات، ئەرکەکانی مامۆستاش کەمتر ئەکاتەوە، لە دواجاردا ئەمەش ئەبێتە هۆی ئەوەی ئاستی ڕێزگرتن لە نێوانیاندا بەرزتر بێتەوە و هەراسانکردنی یەکدیکەش کەمتر بێتەوە،[٨] لە لای ڤیگۆتسکی(م. لە ١٩٣٤ز) کە یەکێکە لە تیۆرسێنە دیار و بەنێوبانگەکانی بواری پەروەردە و فێرکردنی). سەدەی بیستەم و ئێستاش، دروستبوونی ئەم پەیوەندی و ڕێزگرتن و کارلێکەی نێوان خودی فێرخوازانیش گرنگە، بەردی بناغەیە بۆ گەشەسەندنی کارامەیی، ستراتیژی کارکردنی فێرخوازانیشە، چونکە لە دیدی ئەودا فێربوون بەرهەمێکی کۆمەڵایەتی پێکەوەییە[٩]، پێشیوایە هەرکاتێك فێرخوازێکی بەتواناتر هاوکاری فێرخوازێکی دیکەی کرد، کە ئاستی لە خوارووی ئەوەوەیە، ئەوا ئەتوانێت لە بابەتێك تێبگات کە لە ئاستی خۆی بەرزترە، یان بە هۆی ئەو هاوکارییەوە چارەسەری گرفتێك بکات، پێیوایە ئەم هاوکاریکردنە کاریگەری هەیە لەسەر ئەوەی پڕۆسەی فێربوون خێراتر لەلای فێرخوازان بچێتە پێشەوە[١٠]، ڤیگۆتسکی تەنها باس لە فێرخوازە زیرەکەکان ناکات، بەڵکو باس لەوانەش ئەکات کە زۆر ژیر نین، بەڵام ئاستی ئەوان کەمێك لە سەرووی چەند فێرخوازێکی دیکەوەیە و ئەتوانێت وانە بە ئەوانەی خوار خۆی بڵێتەوە[١١]، تاکە مەرجیشی بۆ وانەوتنەوەی فێرخوازان و فێرکردنی یەکدیکە ئەوەیە، کە جیاوازی لە نێوان ئاستیاندا هەبێت[١٢]، پێشیوابوو بە هۆی گفتوگۆی نێوان فێرخوازان و دروستبوونی پەیوەندی کۆمەڵایەتی لە نێوانیاندا، چەندین بیروبۆچوونی جیاواز و ئەزموون لەنێوانیاندا ئاڵوگۆڕ ئەکرێت و کاریگەری بەسەر یەکەوە بەجێئەهێڵن، کۆی ئەم پڕۆسانەش هاوکاری ئەوان ئەکەن ستراکچەرە مەعریفییەکانی خۆیان درووست بکەن و بەرەو ئاستێکی بەرزتر هەنگاو بنێن[١٣].

لەنێو شارستانییەتی ئیسلامییشدا فێرکردنی ئەوانی دیکە، جێگای بایەخپێدانی زۆر بووە، لەوبارەیەوە چەندین فەرموودەی پێغەمبەر (ص) هەن، کە جەخت لەسەر ئەم میتۆدی فێرکردن و وانەوتنەوەیە ئەکەنەوە و هانی زانستخوازان ئەدەن لە فێرکردنی یەکدیکەدا درێغی نەکەن، لە فەرموودەیەکدا ئاماژە ئەکات بەوەی (هەرکەس زانستی زانی و کاری پێکرد و کەسانی دیکەی فێرکرد، ئەوە ئەو کەسەیە کە لە ئاسمانەکان و زەویدا بەگەورە بانگ ئەکرێت)[١٤], هەروەها لە فەرموودەیەکی دیکەدا فەرموویەتی، (فێربن و خەڵکیش فێر بکەن, چونکە پاداشتی زانا و فێرخواز یەکسانە[١٥], (جارێکیشیان پێغەمبەر (ص) لەنێو کۆمەڵێك لە هاوەڵانیدا دانیشتبوو، ئامۆژگاری ئەکردن، دواتر پێیوتن ئەوانەی لێرەن زانستەکە بگەیەنن بەوانەی کە لێرە نین)[١٦]، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە پێویستە فێرخوازان لە کاتی ئامادە نەبوونی هاوپۆلەکانیان لەنێو خوێندنگە و پۆلەکانی فێرکردندا، ئەو زانیارییەی فێریبوون پێیانی بگەیەنن و فێریان بکەن, نەك هەرئەوە، بەڵکو لە فەرمودەکانی پێغەمبەردا (ص)، ئاماژە بەوە کراوە، کە بەهیچ شێوەیەك نابێت ئەو زانستەی فێری ئەبن بیشارنەوە، لەوبارەشەوە هەڕەشەی توندی کردووە و فەرمویەتی (ئەو کەسەی بەباشی زانستێك بزانێت و بیشارێتەوە، لە ڕۆژی دواییدا، خوای گەورە بە لغاوی ئاگر لغاوی ئەکات)[١٧], زانایانی پێشینیش لەوبارەوە وتوویانە ئەوەی زانستێك بشارێتەوە، وەکو ئەوە وایە نەزان بێت[١٨].

لەلایەکی دیکەوە لەلایەن زانایان و پەروەردەکارانی پێشینی نێو شارستانییەتی ئیسلامییەوە، ئەم میتۆدی وانەوتنەوەیە بەگرنگ زانراوە و هانی زانستخوازانیان ئەدا سەردانی یەکدیکە بکەن و ئەو زانستەی لەلایانە بۆ یەکدیکەی باس بکەن، بۆنمونە هانی فێرخوازانی زانستی فەرموودە ئەدرا، کە فەرموودە بۆ یەکدیکە بگێڕنەوە، چونکە ئەم یەکدیکە فێرکردن و گێڕانەوەی زانستە، هۆکاری زیندوو هێشتنەوە و لەبیرنەچوونەوەی زانستەکەیە، هەر لەوبارەیەشەوە وتراوە، ئەگەر گوێت لە فەرموودەیەك بوو بیگێڕەوە، تەنانەت بۆ

کەسێکیش بیگێڕەوە کە ئارەزووی بیستنی نەکات[١٩]، ئەمەش دەرخەری ئەوەیە کە فێرخوازان کاتێك زانیارییەك ئەزانن نابێت تەنها بچن بۆ زیرەکەکان یان ئەوانەی ئەیزانن دووبارەی بکەنەوە، یان تەنها بۆ ئەوانەی دووبارە بکەنەوە کە نایزانن و داوائەکەن فێریان بکەن، بەڵکو ئەبێت لەگەڵ ئەو فێرخوازانەش هەوڵ بدەن و فێریان بکەن، کە ئاستیان لاوازە و حەزیان لە فێربوون نییە, (علی کوڕی ابی تالیب)یش یەکێك بوو لەو زانایانەی کە زۆر جەختی لەسەر میتۆدی یەکدی فێرکردن کردۆتەوە و لەو بارەوە فەرموویەتی فەرموودەکان بۆ یەکتری بخوێننەوە و تنەوەی واز لێ مەهێنن، ابن عباسیش لەوبارەوە فەرموویەتی ئەگەر فەرموودەیەکتان لە من بیست ئەوا بۆ یەکتری بخوێننەوە، أبو سعیدی خودریش ئەفەرموێت گفتوگۆ بکەن و قسە لەگەڵ یەکدیکە بکەن، چونکە قسە قسە دەهێنێت، وتراویشە باسی ئەو زانستە بکە لە لاتە، سوود وەرئەگری لەوەی لەلات نییە[٢٠], (أبو یوسف)یش (م.لە.١٨٢ك/٧٩٨ز)، یەکێکبوو لە زانستخوازان و لە کۆڕ و کۆبوونەوەکانی فەرموودەناسان دائەنیشت، پەنجا فەرموودەی لەبەر دئەکرد، پاشان ئەچوو بۆ زانستخوازی دیکەی ئەخوێندەوە و فێری ئەکردن[٢١].

پێشەوا شافعییش، کە فێربوون و گەڕانی بەدوای زانستدا لە نوێژی سوونەت بە باشتر زانیوە[٢٢]، بۆ فێربوونی زانست و لەبیر نەچوونەوەی ئەو زانستەی فێری بووین، ئامۆژگاری زانستخوازان ئەکات لەلای کەسانی لە خۆیان زاناتر فێری زانست ببن و زانستیش فێری ئەوانە بکەن، کە لێیان زاناترن و ئاستیان لاوازترە لە خۆیان[٢٣].

بەم شێوەیە ئەبینین ئەم میتۆدی وانەوتنەوەیە یەکێکبووە لە میتۆدە گرنگەکانی وانەوتنەوە لەنێو شارستانییەتی ئیسلامی لە سەدەکانی ناوەڕاستدا، بە چەندین شێواز و میتۆدی جۆراوجۆر هانی فێرخوازان و زانستخوازان دراوە، کە کەمتەرخەمی نەکەن لە فێرکردنی یەك دیکە، ماوەردی (مردووە.لە.٤٥٠ك/١٠٥٨ز) یەکێکە لە زانا بەنێوبانگەکانی شارستانییەتی ئیسلامی لە سەدەکانی ناوەڕاستدا، هانی زانستخوازان ئەدات کە بەخیلی نەکەن بەو زانستەی لێی شارەزان و ڕێ لە کەس نەگرن بۆ وەرگرتنی، پێیوابوو ڕەزیلیکردن بەو زانستە جێی لۆمە و ستەمە، ڕێگرتنیش لێی حەسودی و تاوانە، چۆن ئەبێت ڕەزیلی پێ بکات لە کاتێکدا خۆی بە سەخی وەریگرتووە، بە بێ ئەوەی هیچی تێدا سەرف بکات[٢٤], پێشیوابوو ئەو زانستخواز و فێرخوازانەی زانستی خۆیان ئەبەخشن و خەڵکی دیکەش فێر ئەکەن، ئەوەی نەیزانیوە فێری ئەبێت و ئەوەی زانیویشیەتی دەیپارێزێت[٢٥]، واتە فێرکردنی ئەوانی دیکەی، بە هۆکاری مانەوەی زانستەکە و لەبیرنەچوونەوەی داناوە.

سەبارەت بە فێرکردنی ئەوانی دیکە، یەکێك لە زانستخوازانی پێشوو بەناوی (خالیدی کوڕی صەفوان)، گوتویەتی زیاتر بە گەیاندنی زانست بە فێرخواز دڵخۆشترم تا وەرگرتنی زانست لە مامۆستا، چونکە بەهۆی فێرکردنەوە دوو سوود بەدەست ئەهێنم، یەکێکیان پاداشتی خودا، ئەوەکەی دیکەیان زیادبوونی زانستەکەمە[٢٦], هەروەها فێرکردنی ئەوانی دیکە یەکێکە لە میتۆدەکانی چەسپینی و مانەوەی زانیاری لەلای زانستخوازان، بەبڕوای ماوەردیش هەرچەندی زانست ببەخشرێت زیاد ئەکات و گەشە ئەکات، ئەگەر بیشی شارنەوە و ڕێگربن لە بڵاوکردنەوەی کەم ئەکات[٢٧]، بەبڕوای (ابن جماعة)ش ئەبێت فێرخواز لەگەڵ هاوڕێکانیدا، بە وانەکانیدا بچێتەوە، ئەگەر هاوڕێشی دەستنەکەوت، ئەبێت لەگەڵ خودی خۆیدا بە وانەکەیدا بچێتەوە و وانەکە دووبارە بکاتەوە[٢٨].

بەشێك لە زانایانیش لە کاتی باسکردنی میتۆدی وانەوتنەوەی فێرخوازان و فێرکردنی یەکدیکە، ئاماژە بە چەند مەرجێك ئەکەن، کە ئەبێت لەو فێرخوازەدا هەبێت، کە هەڵئەستێت بە فێرکردنی ئەوانی دیکە، لەوبارەیەوە ماوەردی ئاماژە بەوە ئەکات تەنها لەبەرکردنی بابەتەکە و

وتنەوەی بەس نییە، بەڵکو ئەبێت بەتەواوی لێی شارەزا بێت و لە فێرکردنی ئەوانی دیکەدا لێهاتوو بێت، بەبڕوای (العلموی)ش شارەزایی و لێهاتوویی دوو بنەمای گرنگی فێرکردنی ئەوانی دیکەن[٢٩].

وانەوتنەوەی فێرخوازان و یەکدیکە فێرکردنیان، تەنها بریتی نەبوو لەوەی فێرخوازان لە رێگەی قسەکردنەوە یەکدیکە فێر بکەن، بەڵکو هەروەك قابیسی و ابن سحنون و ابن مسکویە ئاماژەیان پێکردووە، کە فێرخوازانیش ئەبێت ئیملا (پێنوسینەوە) بە یەکتری بکەن، دواتر سەیری ئیملاکەیان بکرێتەوە لە رووی راستی و دروستییەوە[٣٠]، وە ئەم میتۆدی پێنوسینەوەیەش بەدەر نەبووە لە پرسیارکردن و گفتوگۆکردن و خستنەڕووی بیروبۆچوونەکان بۆ یەکتری[٣١]، بەبڕوای ابن سحنونیش ئەم ئەم میتۆدیە ئەبێتە مایەی چاکە و باشی ئەوان و هەندێکیان ئەبنە نموونەی ئەدەب و رەوشت و جوانی بۆ ئەوانی دیکە[٣٢].

ئەم بابەتی وانەوتنەوەی فێرخوازان و فێرکردنی یەکدیکەش، لەنێو شارستانییەتی ئیسلامییدا، تەنها لە فێرکردنی زانستەکاندا کورت هەڵنەهاتبوو، بەڵکو فێرخوازان ئامۆژگاری کراون وەکو ئاوێنە بن بۆ یەکتر، کاتێك کەموکورتییەکیان لە یەکتردا بینی، جا ئەم کەموکورتییە لەلایەنی پەروەردە و رەوشتەوە بێت یان پەیوەندیدار بێت بە لایەنی فێرکردنەوە، هەوڵی چاککردنی بدەن، هەروەك لە فەرموودەیەکدا پێغەمبەر (ص) ئەفەرموێت، (بڕوادار ئاوێنەی بڕوادارە، ئەگەر کەموکورتییەکی تێدا بینی چاکی ئەکات)[٣٣], لە فەرموودەیەکی دیکەشدا ئاماژەی بەوە کردووە کە (مافی مرۆڤی مسوڵمان بەسەر مسوڵمانەوە ئەوەیە ئامۆژگاری بکات کاتێك پێویستی بە ئامۆژگاری هەیە)[٣٤]، هەر بۆیە زانایانی پێشین بە پێویستیان زانیوە، فێرخوازان بەشێك لە کاتەکانیان بۆ هاوڕێکانیان تەرخان بکەن، تاوەکو تیایدا ئامۆژگاری یەکدیکە بکەن و هەڵەکان بۆ یەکدیکە راست بکەنەوە[٣٥]، بە بڕوای پێشەوا شافیعییش راستکردنەوەی هەڵەکان بۆ یەکدیکە، بەتایبەت ئەگەر کەموکورتییەك بوو پەیوەندی بەلایەنی رەوشت و پەروەردەوە هەبوو، ئەبێت بەنهێنی بێت[٣٦]، ئەو فێرخوازەش بە فێرخوازی ژیر و عاقڵمەند داندراوە، کە پرس و راوێژ بە هاوڕێیانی سەرراست ئەکات، ئەوانەی کە دڵیان پاکە و ئاوێنەی چاکە و خراپەن و لەسەر هەڵەوپەڵەیەك، کە بەگومانبردنی چاکەوە تێیکەوتووە، ئاگاداری ئەکەنەوە، چونکە ئەوان چاویان تیژترە و بیریان سەلامەتترە[٣٧].

تەوەرەی دووەم

میتۆدی فێرکردنی یەکدیکەی فێرخوازان دوای سەرهەڵدانی قوتابخانەکان لەنێو شارستانییەتی ئیسلامییدا

دوای سەرهەڵدانی قوتابخانەکانیش لە ناوەڕاستی سەدەی (٥ك/١١ز) بەدواوە لەنێو شارستانییەتی ئیسلامییدا[٣٨]، کۆمەڵێك زانا دەرکەوتن، کە بەشێکیان سەرەڕای ئەوەی لەو قوتابخانانە وانەیان ئەوتەوە، لە هەمان کاتدا لە رێگەی نوسین و بیروبۆچوونەکانیانەوە، زۆر مژاری پەیوەندیدار بە پەروەردە و فێرکردنیان خستووە ژێر باس، یەکێك لەوانیش بریتی بوو لە میتۆدەکانی وانەوتنەوە، لەنێو ئەو میتۆدیانەشدا، میتۆدی فێرکردنی ئەوانی دیکە و وانەوتنەوەی فێرخوازان بووەتە جێگای باسوخواسیان.

ئیمامی غەزالی (م.لە ٥٠٥ك/١٠٥٨ز)، کە یەکێك بوو لە نێودارترین مامۆستایانی قوتابخانەکانی نێو شارستانییەتی ئیسلامی، زۆر جەخت لەسەر ئەوە ئەکاتەوە، کە ئەبێت فێرخوازان و زانستخوازان، ئەو زانستەی فێری ئەبن، فێری ئەوانی دیکەشی بکەن، ئەو زۆر لەوە زیاتر فێرخوازان بەرامبەر یەکدیکە ئەرکدار ئەکات و پێیوابوو هەروەکو چۆن پیاوێك، کە چەند کوڕێکی هەیە، ئەبێت کوڕەکانی یەکتریان خۆشبوێت و هاوکاری یەکدیکە بکەن

لەسەر هەموو کار و مەبەستە گرنگەکان، هەروایش پێویستە لەسەر فێرخوازانی یەك مامۆستا خۆشەویستی و سۆز و میهرەبانییەکی زۆر لەنێوانیاندا هەبێت، هەروەها پێیوابوو ئەوەی فێری زانست ئەبێت و خەڵکی دیکە فێر ئەکات، ئەوا خۆی لەخۆیدا رۆشنە و ئەوانی دیکەش رۆشن ئەکاتەوە، وەکو ئەو میسکە وایە خۆی بۆن خۆشە و ئەوانی دیکەش بۆن خۆش ئەکات(٣٩)، هەروەها پێیوابوو پێویستە لەسەر فێرخواز هەر شتێك ئەبێتە مایەی زیرەکی و پاڵ بە لەبیرچوونەوە و تەمبەڵییەوە ئەنێت بەکاریبهێنێت، هەر بۆیە ئەبێت زۆر لەلای ئاسایی بێت کەسێکی خوار خۆی و لەخۆی بچووکتر وانەی پێبڵێت و لێیەوە فێربێت و لەهەر کوێ زانست بدۆزێتەوە هەڵیبگرێت(٤٠).

الخطیب البغدادی (م.لە:٤٦٣ك/١٠٧١ز)، کە یەکێکە لە ماموستایان و فێرکاران، دوای دروستبوونی قوتابخانەکانیش لە سەدەکانی ناوەڕاستدا، بە پەروەردە و فێرکردنەوە خۆی خەریك کردووە، لە داندراوەکانیدا باسی چەند میتۆدیەکی وانەتنەوەی کردووە، کە پێویستە هەریەك لە مامۆستایان و فێرخوازان بیگرنەبەر بۆ ئەوەی فێرکردن بەرهەمێکی باشی هەبێت(٤١)، یەکێکیش لەو میتۆدیانە بریتییوو لە یەکدی فێرکردن، مشتومڕ و گفتوگۆکردنی نێوان فێرخوازانیش بە باشترین میتۆدی فێرکردنی یەکدیکە داناوە، پێیوابوو ئەبێت مامۆستایان راهێنان بە فێرخوازان بکەن و فێری شێوازی گفتوگۆ و مشتومڕکردنیان بکەن، بۆ ئەوەی رابێن لەسەر شێوازی مشتومڕ و گفتوگۆکردن لەسەر بابەتەکان، ئامانجیش لەم گفتوگۆ و مشتومڕانە خستنەڕووی بەڵگە و زانیارییەکان بوو بۆ یەکدیکە، لەسەر بابەتێکی دیاریکراو، بەمەبەستی گەیشتن بەڕاستی بابەتەکان(٤٢)، زانایان هێندە بە بایەخەوە قسەیان لەسەر گفتوگۆی نێوان فێرخوازان کردووە لەسەر بابەتەکان، هەتا ئەگەر فێرخوازێك کەسی دەستنەکەوت گفتوگۆی لەگەڵ بکات، با لەگەڵ خودی خۆی ئەم کارە ئەنجام بدات(٤٣).

نصیرالدین الطوسی (م.لە. ٦٧٢ك/١٢٧٤ز)، یەکێکی دیکە لەو زانایانەی سەدەکانی ناوەڕاستە، لە رێگەی داندراو نوسینەکانییەوە، گرنگی زۆری بە بواری پەروەردە و فێرکردنداوە، پەرتوکی تایبەتی بەو بوارە نوسیوە، لە یەکێك لە پەرتوکەکانیدا بەنێوی (اداب المتعلمین)، ئامۆژگاری فێرخوازان و زانستخوازان ئەکات، کە وانەکان بە یەکدیکە بڵێنەوە و یەکدیکە فێربکەن، باشترین رێگەش بەلای ئەوەوە، میتۆدی بەیەکەوە گفتوگۆکردن و خستنەڕووی زانیارییەکانە بۆ یەکدیکە، بەڵام پێویستە بەشێوازی لەسەرەخۆ و تێرامان و سەرنجدانەوە گفتوگۆکە ئەنجام بدەن و زانیارییەکان بۆ یەکدیکە بخەنەڕوو، ئەم زانایە پێشیوایە، ئەم میتۆدی وتنەوەی وانەیە بەیەکەوە سوودی زۆر زیاترە لەوەی بەتەنها و بۆخۆت کۆشش بکەیت و بەوانەکەدا بچیتەوە، وتراویشە، خستنەڕووی یەك کاتژمێری زانیارییەکان بۆ یەکدیکە، سوودی زۆر زیاترە لە دووبارەکردنەوە و پێداچوونەوەی مانگێك بە تەنها(٤٤).

بەبڕوای ئەوەویش (م.لە:٦٧٦ك/١٢٧٧ز) پێویستە فێرخوازان لەگەڵ هاوڕێ فێرخوازەکانی دیکەیدا، کە لەلای هەمان مامۆستا ئەخوێنن کۆشش بکەن و بەوانەکاندا بچنەوە(٤٥)، بە پێویستی زانیوە کە فێرخوازان رێنیشاندەری هاوڕێکانیان بن بۆ ئەو بابەتانەی سوودێکی زۆریان هەیە، باسی گرنگی بابەتەکە و چۆنیەتی کۆششکردن بۆ یەکدیکە بکەن، چونکە بەهۆی پێدانی رێنمایی بە هاوڕێکانی، زانستەکەی بە بەرەکەت ئەبێت و دڵی رووناك ئەبێتەوە، بە باسکردنی بابەتەکانیش بۆ هاوڕێکانی لەلای خودا پاداشت وەرئەگرێت(٤٦)، هەروەها لەسەر فێرخواز بە پێویستی زانیوە، ئەو سوودەی کە بینیویەتی لە بابەتەکان بۆ فێرخوازەکانی دیکەی باس بکات(٤٧)، تەنانەت پێشەوا نەوەوی پێیوابوو ئەبێت زانستخوازان شەرم نەکەن لەوەی بۆ فێربوونی زانست و زانیاری بچنە لای یەکێك، کە لەخوار خۆیەوەتی جا لە رووی تەمەنەوە بێت یان ناوبانگ، یان هەرکەسێکی دیکە، تەنانەت زانایانی پێشین سوودیان لە فێرخوازەکانی خۆشیان وەرگرتووە(٤٨).

ئەم میتۆدی وانەوتنەوە و یەکدی فێرکردنە، لەلای زانایانی پێشوو هێندە گرنگبووە، کە سوودی یەك کاتژمێر گفتوگۆکردن و ئاخاوتنی فێرخوازانیان بەیەکەوە و یەکدیکە فێرکردن لەو میتۆدیەوە، بە باشتر و شیاوتر زانیوە لە بەرێکردنی یەك مانگی تەواو لە بەتەنها لەبەرکردن و دووبارەکردنەوەی بابەتەکان، هەربۆیە زانایانی پێشین لەنمونەی ئەوانیش ئیبن خەلدون، زۆر هانی فێرخوازانیان ئەدا بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ یەکدیکە و لەگەڵ مامۆستایانیش لەسەر بابەتێکی دیاریکراو، هەروەها بە باشترین میتۆدی داناوە بۆ کرانەوەی زمان، پێیوابووە گفتوگۆ وا لە فێرخوازان ئەکات کە لە بەدەستهێنانی مەبەست و ئامانجەکان نزیك ببنەوە، پشتگوێخستنی ئەم میتۆدی فێرکردنەی بە هۆکاری چەقبەستوویی رۆشنبیریی داناوە، بەشێکی دیکەش ئاماژە بەوە ئەکەن، کە گفتوگۆ و ئاخاوتن، دەرفەت بۆ فێرخوازان ئەرەخسێنێت تا بە هەموو هێز و توانایانەوە بەشداری لە کردەی فێربوون بکەن، پەلکێشیان ئەکات بەرەو توانا و کارامەییەك کە خۆی ئەبینێتەوە لە توانای رەخنەگرتن و بیرکردنەوە و دەربڕین و متمانە بەخۆبوون[٤٩]، بەبڕوای الزرنوجیش (م.لە:٥٧٠ك/١١٩٥ز)، لەسەر فێرخوازانی زانست بۆ دەرخستن و بەدەستهێنانی راستی و دروستی دەربارەی بابەتەکان، پێویستە ئەو زانستەی لەلایانە بۆ یەکدیکەی بخەنەڕوو و گفتوگۆی لەسەر بکەن و بۆ یەکدیکەی باس بکەن، ئەبێت ئەم باسکردنی بابەتەش بۆ یەکدیکە بەشێوازێکی نەرمونیان بێت و دوور بێت لە توڕەیی و رقەبەرایەتی[٥٠].

بەبڕوای زانایانی پێشین، ئەم میتۆدی وانەوتنەوەیەی فێرخوازان چەندین سوودی هەیە، لەوانە ئەو بابەتەی فێرخواز خوێندوویەتی بەچاکی فێری ئەبێت و ئەچێتە نێو سنگی و لەبیریشی ناچێتەوە، لەوبارەیەشەوە فەرموویانە هەرکەسێك پێیخۆشە بابەتێك لەبەر بکات و لەبیری نەچێتەوە، ئەوا با بۆ کەسانی دیکەی باس بکات، تەنانەت بۆ کەسانێکیش ئارەزوویان نییە گوێی بۆ بگرن، چونکە ئەگەر ئەو کارەی ئەنجامدا وەکو پەرتوکێکی لێدێت و ئەچێتە نێو سنگی، یەکێك لە پێشینانیش بۆ ئەوەی بابەتەکانی بێتە بەر، خەڵکی کۆ ئەکردەوە و ئەو بابەتەی ئەیزانی بۆی دووبارە ئەکردنەوە[٥١]، وتنەوەی وانە و دووبارەکردنەوەی بابەتێك بۆ فێرخوازان بۆ گەشەسەندنی ئاستی لەبەرکردن و زیاتر تێگەیشتن لە بابەتەکان هێندە بەگرنگ داندراوە، لەلای الخطیب البغدادی بە گرنگی ئاوی چووەندووە بۆ کشتوکاڵکردن، لەوبارەیەوە دڵەکانی بەگڵ داناوە، زانستی بە چاندن و گفتوگۆ و وتنەوەی بابەتەکانی بۆ یەکدیکە بە ئاو داناوە، خۆ ئەگەر گڵەکە ئاوی لێببڕێت، ئەوا ئەو کات چاندنەکەش وشك ئەبێت[٥٢], هەر لەبەر گرنگی ئەم میتۆدیەبوو، مامۆستایان فێرخوازانیان سەبارەت بە چۆنیەتی وانەوتنەوە ئاڕاستە ئەکرد، بابەتێکی ئامادەکراویان بە یەکێك لە فێرخوازان ئەدا و پێی ئەوت، ئەم بابەتە بۆ فێرخوازان بخوێنەوە و یان بگێڕەوە[٥٣]، تەنانەت ئەم شێوازی فێرکردنە هێندە بەگرینگ زاندراوە، کە لەلایەن زانایانی پێشینەوە، زانایان و مامۆستایان هان دراون، سوود لە زانست و زانیارییەك وەربگرن، ئەو کەسە لە هەر ئاست و پلەیەکی تەمەن و قۆناغی خوێندندا بێت، ئەشێت ئەو کەسە لە خوار خۆشیانەوە بێت یان فێرخوازی خۆشیان بێت[٥٤].

یەکێك لە هۆکارەکانی دیکەی جەخت کردنەوەی زانایانی پێشوو لەسەر وانەوتنەوەی فێرخوازان و یەکدیکە فێرکردن، دروستکردنی پەیوەندی بوو لەنێوان فێرخوازان، بۆ ئەوەی هەندێکیان سوود بە هەندێکی دیکەیان بگەیەنن، هەر بۆیەشە فێرخوازان لەسەر پێشنیاری مامۆستاکانیان، رێنمایی یەکدیکەیان ئەکرد و وانەیان بە یەکدیکە ئەوتەوە، وە پێیانوابوو بڵاوبوونەوەی زانست لەنێو کۆمەڵە کەسێکدا، زۆر باشترە تا لەلای یەك کەس بمێنێتەوە[٥٥]، ئەمە هاندانێکی راستەوخۆیە بۆ فێرخوازە زیرەکەکان، تاوەکو ئەو زانیارییەی لەلایانە بەوانەی بڵێنەوە کە ئاستی زیرەکییان لەخوار خۆیانە و بەهەر هۆکارێك بێت زانستەکەیان وەکو پێویست پێنەگەیشتووە.

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue : 5
(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)

هەروەها سوود و هۆکارێکی دیکەی جەختکردنەوەی زانایانی پێشوو لەسەر میتۆدی یەکدیکە فێرکردنی فێرخوازان و گفتوگۆکردنیان بەیەکەوە بریتیبوو لەوەی، ئەگەر یەکێك قسەکانی ڕاست ودروست بوون، ئەوکات ئەبێتە مایەی سوود بۆ ئەوانی دیکە، خۆ ئەگەر کەوتیشە هەڵەوە، ئەوا سوود لە هەڵەکەی خۆی وەرئەگرێت(٥٦)، بەبڕوای ئیبن خەلدونیش کاتێك هاوتەمەنەکان گوێبیستی یەکدیکە ئەبن، باشتر فێری بابەتەکان ئەبن، تەنانەت هۆکاری ئەوەی یەکێك لە قسەکردن بە زمانێك شارەزایی باشی هەیە ئەوەیە گوێبیستی هاوتەمەنەکانی خۆی بووە و شێوازی قسەکردنی لێوە فێربووە، فێری دەربڕینی شێوازی مەبەستەکان بووە، هەروەکو چۆن منداڵێك لەسەرەتادا گوێی لە واتای موفرەداتەکان ئەبێت، دواتر ئەیانڵێتەوە، پاشان گوێبیستی مانا و لێکدانی وشەکان ئەبێت و ئەیانڵێتەوە، پاشان بەردەوام گوێبیستی ئەم وشانە ئەبێت و سات لە دوای سات بۆی نوێ ئەبێتەوە، کەواتە هەموو قسەکەرێکیش بەهەمان شێوە قسەکان ئەبیستێت، بەکارهێنانیان دووبارە ئەکاتەوە تا بۆی ئەبێتە مەلەکەیەکی جێگیر و ڕەسەن(٥٧).

یەکێك لە شاعیرەکانی پێشووش لە یەکێك لە شیعرەکانیدا ئاماژە بەوە ئەکات، ئەگەر زانستخواز کاری بەو زانستەی لەلایەتی نەکرد و دووبارەی نەکردەوە، ئەوە هیچ سوود لەو زانستە وەرناگرێت و ئەوەی فێری بووە لە بیری ئەچێتەوە(٥٨)، ئیبن جەوزیش لە کاتی ئامۆژگاریکرنی کوڕەکەیدا، دەربارەی زانست بۆ دوو شت هانی ئەدات، یەکێکیان بۆ فێربوونی زانست، ئەوەی دیکەیان بۆ بڵاوکردنەوەی زانست و فێرکردنی ئەوانی دیکە، پێیوابوو بە ئەندازەی ئەو سوودەی کە کوڕەکەی ئەیبینێت لە فێربوونی زانست، ئەوانەش ئەو سوودە ئەبینن، کە لە کوڕەکەیەوە فێری ئەبن(٥٩).

بەمشێوەیە ئەبینین لەنێو شارستانییەتی ئیسلامییدا، میتۆدی وانەوتنەوەی فێرخوازان و یەکدیکە فێرکردن، بایەخێکی زۆری هەبووە و زانایان لەداندراو و پەرتوکەکانیان جەختی زۆریان لەسەر کردۆتەوە.

ئەنجام

١. میتۆدەکانی وانەوتنەوە، کاریگەری زۆریان لەسەر بەرەو پێشبردنی ڕەوشی پەروەردە و فێرکردن هەیە، یەکێکیش لەو میتۆدانەی ڕێژەیەکی بەرزی کاریگەری لەسەر فێربوون هەیە، بریتییە لە میتۆدی یەکدیکە فێرکردنی فێرخوازان.
٢. لەنێو شارستانییەتی ئیسلامییدا هەر لە سەرەتای هاتنی پەیامبەرەوە، گرنگی بە پەروەردە و فێرکردن دراوە، میتۆدەکانی وانەوتنەوە و لەنێویشیاندا، میتۆدی یەکدیکە فێرکردنی فێرخوازان، بابەتی گرنگی قسە لەسەرکردنی زانایان و پەروەردەکاران بوون.
٣. لەلایەن زانایانی مسوڵمانەوە فێرخوازان هاندراون تاوەکو ئەو زانستەی لەلایانە بە هاوڕێکانیانی بگەیەنن، ئەمەش لە چەندین لاوە سوودی هەیە، لەلایەك ئەو زانستەی فێری بووە باشتر لە مێشکیدا ئەچەسپێت و بۆ ماوەیەکی زیاتریش ئەمێنێتەوە، لەلایەکی دیکەشەوە کەسێکی دیکە سوود لە زانستەکەی ئەبینێت.
٤. میتۆدی یەکدیکە فێرکردنی فێرخوازان و زانستخوازان، تەنها بۆ وتنەوەی وانە سوودی لێ نەبیندراوە، بەڵکو لە بواری پەروەردە و فێرکردنی ڕەوشتی جوانیش میتۆدێکی گرنگی نێو شارستانییەتی ئیسلامی بووە.

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue :5
(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)

پەراوێزەکان

١_ فایەق سەعید، دیداکتیکی مامۆستا لەقۆناغی پێشخوێندنەوە بۆ زانکۆ، چاپخانەی فام، (سلێمانی، ٢٠٢٢ز)، ب١، ل,٩

٢_ عبدالمهيمن عبدالحكيم الديرشوي و ستار جبار حاجى، المعاصر في استراجيات التدريس و مهارته, ط١, جامعة زاخو, (زاخو, ٢٠١٩م), ص,٣٧

٣_ ڕەسوڵ ابراهیم ڕەسوڵ، دەروازەیەك بۆ وانە وتنەوە، چ١، چاپخانەی نارین، (هەولێر، ٢٠١٤ز)، ل٩٥؛ مستەفا زادە، ....

٤_ ڕەمەزان حمەدەمین قادر، میتۆدەکانی وانە وتنەوە، چ٣، چاپخانەی سۆفیا، (کۆیە، ٢٠٢١ز)، ل,١٥

٥_ ڕەمەزان حمەدەمین قادر، میتۆدەکانی وانە وتنەوە، ل٨٤_,٢١٤

٦_ فایەق سەعید، لیۆ ڤیگۆتسکی، تیۆری سۆسیۆ کولتووری و پەروەردەی هاوچەرخ، چ١، چاپخانەی غەزەلنوس، (سلێمانی، ٢٠٢٠ز)، ل٢٨٥، ,٢٨٨

٧_ فایەق سەعید، دیداکتیکی مامۆستا لەقۆناغی پێشخوێندنەوە بۆ زانکۆ، ب٢، ل٤٧_,٧٩

٨_ فایەق سەعید، لیۆ ڤیگۆتسکی، تیۆری سۆسیۆ کولتووری و پەروەردەی هاوچەرخ، ل٢٦١_,٢٦١

٩_ فایەق سەعید، دیداکتیکی مامۆستا لەقۆناغی پێشخوێندنەوە بۆ زانکۆ، ب١، ل١١٧_,١١٨

١٠_ فایەق سەعید، لیۆ ڤیگۆتسکی، تیۆری سۆسیۆ کولتووری و پەروەردەی هاوچەرخ، ل١٤٧_,١٤٨

١١_ فایەق سەعید، دیداکتیکی مامۆستا لەقۆناغی پێشخوێندنەوە بۆ زانکۆ، ب١، ل١١٧_,١١٨

١٢_ فایەق سەعید، دیداکتیکی مامۆستا لەقۆناغی پێشخوێندنەوە بۆ زانکۆ، ب٢، ل,٧٥

١٣_ فایەق سەعید، لیۆ ڤیگۆتسکی، تیۆری سۆسیۆ کولتووری و پەروەردەی هاوچەرخ، ل,٥١

١٤_ ابن عبدالبر, جامع البيان العلم و فضله, تح, أبي الاشبال الزهيري, دار ابن الجوزي, (المملكة العربية السعودية, ١٩٩٤م), الرقم:٧٩١, ج١, ص٤٩٦؛ ابن عساكر, تأريخ دمشق, تح, عمرو بن غرامة العمروي, دار الفكر للطباعة و النشر و التوزيع, (د.م, ١٩٩٥م), ج٤٧, ص,٤٥٧

١٥_ الدارمي, مسند الدارمي, تح, حسين سليم أسد الدراني, دار المغنى, للنشر و التوزيع, (سعودية, ٢٠٠٠م), الرقم: ٣٣٧, ج١, ص٣٥٣؛ أبو نعيم الاصبهاني, حلية الاوليا و طبقات الاصفيا, دار الكتاب العربي, (بيروت, ١٩٧٤م), ج١, ص٢١٢؛ ماوەردی، ئەدەبی دونیا و دین، و، ئەحمەد موحەممەد قەرەنی، چ١، چاپخانەی نارین، (هەولێر، ٢٠٢٠ز)، ل١٢٩_ ,١٣٠

١٦_ البخاری، صحيح البخاری، تح، محمد زهير بن ناصر الناصر، دار طوق النجاة، (د.م, ٢٠٠١م)، الرقم: ١٠٥، ج١، ص,٣٣

١٧_ ابن ماجة, سنن ابن ماجة, تح, شعيب الارنؤط_ عادل مرشد_ محمد كامل قرة بللي_ عبداللطيف حرزاللة, دار الرسالة العالمية, (د.م, ٢٠٠٩م), الرقم: ٢٦٥, ج١, ص١٧٧_ ١٧٨,

١٨_ ماوەردی، ئەدەبی دونیا و دین, ل,١٢٩

١٩_ ابن ابي شيبة, مصنف ابي شيبة, تح, محمد عوامة, (د.م.س), ج٨, ص٢٤٥_ ,٢٤٦

٢٠_ الخطيب البغدادى, الجامع لأخلاق الراوى و أداب السامع, تح, محمود الطحان, مكتبة المعارف, (الرياض, د.ت), ج١, ص٢٣٧؛ سالك احمد معلوم, الفكر التربوى عند الخطيب البغدادى, ط٢, مكتبة لينة, (د.م, ١٩٩٣م), ص٢٣٦.

٢١_ ابن خلكان, وفيات الاعيان و انباء ابناء الزمان, تح, احسان عباس, دار الصادر, (بيروت, ١٩٠٠م), ص,٢٣٦

٢٢_ ابن ابى حاتم, آداب الشافعي و مناقبة, تح, عبدغنى عبدالخالق, ط١, دار الكتب العلمية,

(بيروت, ٢٠٠٣م), ص٧٢؛ النووي, تهذيب الأنساء و اللغات, تح, شركة العلماء بمساعدة ادارة الطباعة المنيرية, دار الكتب العلمية, (بيروت, د.ت), ج١, ص٥٤.
٢٣_ ابن عساكر, تأريخ دمشق, ج٥١, ص,٤٠٨
٢٤_ ماوەردی، ئەدەبی دونیا و دین, ل,١٢٨
٢٥_ ماوەردی، ئەدەبی دونیا و دین, ل,١٣٠
٢٦_ ماوەردی، ئەدەبی دونیا و دین, ل,١٢٩
٢٧_ ماوەردی، ئەدەبی دونیا و دین, ل,١٢٨
٢٨_ ابن الجماعة, تذكرة السامع و المتكلم في أدب العالم و المتعلم, مكتبة مشكاة الاسلامية, (د.م.س), ص,٥٥
٢٩_ ماوەردی، ئەدەبی دونیا و دین, ل٨٩؛ العلموي, العقد التليد في اختصار الدر النضيد_ المعيد في أدب المفيد و المستفيد, تح, مروان العطية, ط١, مكتبة الثقافة الدينية, (د.م, ٢٠٠٤م), ص١٥٩؛ صالح احمد العلي, اصول التدريس عند العلماء المسلمين في العصور الوسطي, (دمشق, د.ت), ص١٥٥_, ١٥٦
٣٠_ صالح احمد العلي, اصول التدريس عند العلماء المسلمين في العصور الوسطي, ص,١٥٦
٣١_ سعيد الديوچي، التربية و التعليم في الاسلام, طبع اللجنة الوطنية للأحتفال, (الموصل, ١٩٨٢م), ص,٨٧
٣٢_ ابن سحنون, أداب المعلمين, تح, محمد عبد المولى, ط٢, الشركة الوطنية للنشر و التوزيع, (جزائر, ١٩٨٢م), ص,٨٧
٣٣_ البخارى, الأدب المفرد بالتعليقات, تح, سمير بن أمين الزهيرى, ط١, مكتبة المعارف للنشر و التوزيع, (الرياض, ١٩٩٨م), الرقم: ٢٣٨, ج١, ص١٢٥؛ ابو داود, سنن ابى داود, تح, محمد محى الدين عبدالحميد, (بيروت, د.ت), الرقم: ٤٩١٨, ج٤, ص,١٧٠٥
٣٤_ مسلم, المسند الصحيح المختصر بنقل و العدل الى رسول الله صلى الله عليه و سلم, تح, محمد فوأد عبدالباقى, دار احياء التراث العربي, (بيروت, د.ت), الرقم: ٢١٦٢, ج٤, ص١٧٠٥.
٣٥_ ابن قتيبة الدينورى, عيون الاخبار, دار الكتب العلمية, (بيروت, ١٩٩٧م), ج١, ص٣٩٣.
٣٦_ فاضل عباس على النجادى, اداب العالم و المتعلم فى التراث العربي الاسلامي, دار القلم, (دمشق, ٢٠١٢م), ص,٢٨٤
٣٧_ ماوەردی، ئەدەبی دونیا و دین, ل,٤٦١
٣٨_ ابن الاثير, الكامل في التأريخ, عمر عبدالسلام تدمري, دار الكتاب العربي, (بيروت, ١٩٩٧م), ج٨, ص٢٠٤؛ الذهبى,العبر في خبر من غبر, تح, ابو هاجر محمد السعيد بن بسيوني زغلول, دار الكتب العلمية, (بيروت, د.ت), ص٣٠٩.
٣٩_ غەزالی، ژیانەوەی زانستە ئاینیەکان، و، شێخ حسێن موفتی، چ١، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، (هەولێر، ٢٠١٦ز)، ب١، ل٤٠٠، ٤٠٢.
٤٠_ غەزالی، ژیانەوەی زانستە ئاینیەکان, ل٨٧, ٩١ ,
٤١_ سالك احمد معلوم, الفكر التربوى عند الخطيب البغدادى, ص,٢٤٣
٤٢_ الخطيب البغدادى, الفقية المتفقة, تح, أبو عبدالرحمن عادل بن يوسف الغرازي, ط٢, دار ابن الجوزي, (السعودية, ٢٠٠٠م), ج٢, ص,٢٧٧
٤٣_ الخطيب البغدادى, الجامع لأخلاق الراوى و أداب السامع, ج١, ص,٢٣٨
٤٤_ نصيرالدين الطوسي, أداب المتعلمين بۆ فێرخوازانی خوێنشیرین، و، محمد عبدالله بۆسکێنی، چ٢، دەزگای چاپ و پەخشی نارین، (سلێمانی، ٢٠٢٢ز)، ل٨٠_ ,٨٤
٤٥_ النووي, أداب العالم و المتعلم, ط١, دار الصحابة, (طنطا, ١٩٨٧م), ص,٥١
٤٦_ النووي, أداب العالم و المتعلم, ص,٥٢

٤٧_ النووي, تهذيب الاسماء و اللغات, ج١, ص,٣٤
٤٨_ النووي, أداب العالم و المتعلم, ص٣١_ ٣٢,
٤٩_ عبدالله بن احمد بن عبدالله حرويل, التقويم التربوي للمتعليم لدى العلماء المسلمين (اهدافه_ أساليبه_ تطبيقاته), (د.م, ١٩٩٩م), ص,٦٩
٥٠_ الزرنوجي, تعليم المتعلم طريق التعلم, تح, مروان قباني, ط١, المكتبة الاسلامي, (بيروت, ١٩٨١م), ص,١٠٣
٥١_ الخطيب البغدادى, الجامع لأخلاق الراوى و أداب السامع, ج٢, ص,٢٦٨
٥٢_ الخطيب البغدادى, الجامع لأخلاق الراوى و أداب السامع, ج٢, ص,٢٧٨
٥٣_ الخطيب البغدادى, الجامع لأخلاق الراوى و أداب السامع, ج٢, ص,٣٢٣
٥٤_ سالك احمد معلوم, الفكر التربوى عند الخطيب البغدادى, ص,٢٨٤
٥٥_ الخطيب البغدادى, الجامع لأخلاق الراوى و أداب السامع, ج٢, ص١٥٠؛ العلموي, العقد التليد في اختصار الدر النضيد, ص٣٠٦_ ٣٠٧,
٥٦_ عبدالله بن احمد بن عبدالله حرويل, التقويم التربوي للمتعليم لدى العلماء المسلمين (اهدافه_ أساليبه_ تطبيقاته), (د.م, ١٩٩٩م), ص,٦٩
٥٧_ ابن خلدون، موقەدیمەی ابن خلدون، و، سەعید بەشیر، چ١، چاپخانەی ڕۆژهەلات، (هەولێر، ٢٠١٦ز)، ب٢، ل٦٠١_ ٦٠٢,
٥٨_ ابن عبدالبر, جامع البيان العلم و فضله, ج١, ص,٤٣٠
٥٩_ ابن الجوزي, صيد الخاطر, تح, حسن المساحي سويدان, ط١, دار القلم, (دمشق, ٢٠٠٤م), ص٥١٢.

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦ / العدد ٥

سەرچاوە و ژێدەرەكان

سەرچاوە رەسەنەكان بەزمانی عەرەبی :

- ابن الأثير, ابو الحسن علي بن ابي الكرم محمد بن محمد بن عبد الكريم بن عبد الواحيد الشيباني الجزري (المتوفي:٦٣٠هـ/١٢٣٣م):
- ١٩٩٧، الكامل في التاريخ, تحقيق: عمر عبد السلام تدمري, دار الكتاب العربي, بيروت.
- البخاري, محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة البخاري, أبو عبدالله, (المتوفي: ٢٥٦هـ/٨٧٠م)
- ١٩٩٨، الأدب المفرد بالتعليقات، حققه وقابله أصوله: سمير بن أمين الزهيرى، ط١، مكتبة المعارف للنشر والتوزيع، الرياض.
- ٢٠٠١, صحيح البخاري, تحقيق: محمد زهير بن ناصر الناصر, دار طوق النجاة, د.م.
- ابن الجوزي, جمال الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي (المتوفى: ٥٩٧هـ/١٢٠١م)
- ٢٠٠٤, صيد الخاطر, تحقيق: حسن المساحي سويدان, ط١, دار القلم, دمشق.
- ابن الجماعة، بدرالدين أبو عبدالله محمد بن ابراهيم بن سعدالله، (المتوفى: ٧٣٣هـ/١٣٣٣م)
- د.ت، تذكرة السامع والمتكلم فى أدب العالم والمتعلم، مكتبة مشكاة الاسلامية، د.م.
- ابن خلكان, أبو العباس شمس الدين أحمد بن محمد بن إبراهيم بن أبي بكر ابن خلكان البرمكي الإربلي (المتوفى: ٦٨١هـ/١٢٨٢م)
- ١٩٠٠, وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان, تحقيق:احسان عباس, دار الصادر, بيروت.
- الخطيب البغدادى, أبو بكر أحمد بن علي بن ثابت بن أحمد بن مهدي الخطيب البغدادي (المتوفى: ٤٦٣هـ/١٠٧١م)
- ٢٠٠٠, الفقيه و المتفقه, تحقيق: أبو عبد الرحمن عادل بن يوسف الغرازي, ط٢, دار ابن الجوزي, السعودية.
- د.ت، الجامع لأخلاق الراوي وآداب السامع, تحقيق: محمود الطحان, مكتبة المعارف, الرياض.
- الدارمى، أبو محمد عبدالله بن عبدالرحمن بن الفضل بن بهرام بن عبدالصمد الدارمى، التميمى السمرقندى، (المتوفى: ٢٥٥هـ/٨٦٩م):
- ٢٠٠٠، مسند الدارمى، المعروف ب (السنن الدارمى)، تحقيق: حسين سليم أسد الدرانى، دار المغنى للنشر والتوزيع، سعوديه.
- أبو داود، سليمان بن الاشعث السجستانى، المتوفى: (٢٧٥هـ/٨٨٨م)
- د.ت, سنن ابي داود، المحقق: محمد محيي الدين عبدالحميد، صيدا، بيروت.
- الذهبي, شمس الدين ابو عبدالله محمد بن احمد بن عثمان بن قايماز (المتوفي: ٧٤٨هـ/١٣٤٨م):
- د.ت، العبر في خبر من غبر, تحقيق: ابو هاجر محمد السعيد بن بسيوني زغلول, دار الكتب العلمية, بيروت.
- ابن ابى شيبة، ابوبكر عبدالله بن محمد بن ابىٚ شيبة العبسى الكوفى (المتوفى: ٢٣٥هـ/٨٥٠م)
- د.ت, مصنف ابى شيبة، د.ت، تحقيق: محمد عوامة، د.م.
- الزرنوجي, برهان الدين الاسلام, (المتوفى:٥٧٠هـ/١١٩٥م):
- ١٩٨١, تعليم المتعلم طريق التعلم, تحقيق: مروان قباني, ط١, المكتبة الاسلامي, بيروت.
- ابن سحنون, أبو عبد الله محمد بن سحنون بن عبد السلام بن سعيد بن حبيب التنوخي (المتوفي:٢٥٦هـ/٨٦٩م):

- ١٩٨١، آداب المعلمين, تحقيق: محمد عبد المولى, الشركة الوطنية للنشر والتوزيع, ط٢, جزائر.
- المنذرى، أبو محمد عبد الرحمن بن محمد بن إدريس بن المنذر التميمي، الحنظلي، الرازي ابن أبي حاتم (المتوفى: ٣٢٧هـ/٩٣٩م)
- ٢٠٠٣, آداب الشافعي ومناقبه, تحقيق: عبد الغني عبد الخالق, ط١, دار الكتب العلمية، بيروت – لبنان.
- ابن عبدالبر, أبو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر بن عاصم النمري القرطبي (المتوفى: ٤٦٣هـ/١٠٧١م)
- ١٩٩٤, جامع بيان العلم وفضله, تحقيق: أبي الأشبال الزهيري, دار ابن الجوزي، المملكة العربية السعودية.
- ابن عساكر, أبو القاسم علي بن الحسن بن هبة الله المعروف بابن عساكر (المتوفى: ٥٧١هـ/١١٧٦م)
- ١٩٩٥, تاريخ دمشق, تحقيق: عمرو بن غرامة العمروي, دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع, د.م.
- العلموي, عبد الباسط بن موسى بن محمد بن إسماعيل العلموي ثم الموقت الدمشقي الشافعي(المتوفى: ٩٨١هـ/١٥٧٣م)
- ٢٠٠٤, العقد التليد في اختصار الدر النضيد = المعيد في أدب المفيد والمستفيد, تحقيق: مروان العطية, مكتبة الثقافة الدينية, ط١، د.م.
- ابن قتيبة الدينورى، أبو محمد عبدالله بن مسلم، المتوفى: (٢٧٦هـ/٨٨٩م)
- ١٩٩٧، عيون الاخبار، دار الكتب العلمية، بيروت.
- ابن ماجة وماجة اسم أبيه يزيد - أبو عبد الله محمد بن يزيد القزويني (المتوفى: ٢٧٣هـ/٨٨٦)
- ٢٠٠٩, سنن ابن ماجه, تحقيق: شعيب الارنؤوط-عادل مرشد-محمد كامل قرة بللي- عبداللطيف حرز الله, ار الرسالة العالمية, د.م.
- مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيرى النيسابورى، (المتوفى: ٢٦١هـ/٨٧٥م)
- د.ت، المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل الى رسول الله صلى الله عليه وسلم، تحقيق: محمد فوأد عبدالباقى، دار احياء التراث العربى، بيروت.
- ابو النعيم الاصبهانى، أبو نعيم بن عبدالله بن أحمد بن اسحاق بن موسى بن مهران الأصبهانى (المتوفى: ٤٣٠هـ/١٠٣٩م):
- ١٩٧٤، حلية الأولياء و طبقات الاصفياء، دار الكتاب العربى، بيروت.
- النووي, أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف النووي (ت: ٦٧٦هـ/١٢٧٧م)
- ١٩٨٧, اداب العالم والمتعلم, ط١, دار الصحابة, طنطا.
- تهذيب الأسماء واللغات, د.ت.أ, تحقيق: شركة العلماء بمساعدة إدارة الطباعة المنيرية, دار الكتب العلمية، بيروت – لبنان.
- به زمانى كوردى:
- ابن خلدون. عبدالرحمن بن محمد بن محمد بن خلدون الحضرمي الاشبيلي (مردووه له: ٨٠٨ك/١٤٠٦ز).
- ٢٠١٦, موقەدیمەی ئیبن خەلدون، وەرگێرانی: سەعید بەشیر، چ١، چا:گەنج، سلێمانی.
- الطوسي، نصيرالدين، أداب المتعلمين بۆ فێرخوازانی خوێنشیرین، و، محمد عبدالله بۆسكێنی، چ٢، دەزگای چاپ و پەخشی نارین، (سلێمانی، ٢٠٢٢ز).

- غەزالی، محمد بن محمد ابي حامد الغزالي (مردووە لە:٥٠٥ك/١١١١م).
- ٢٠١٦, ژیانەوەی زانستە ئاینییەکان، ب١_پەڕاوی زانست، و: شێخ موحسینی موفتی، چ١، ڕۆژهەڵات، هەولێر.
- ماوەردی، علی کوڕی محمدی کوڕی حەبیب ئەبوالحەسەنی ماوەردی، (مردووە لە: ٤٥٠ك/١٠٥٨ز).
- ٢٠٢٠، ئەدەبی دنیاودین، وەرگێرانی: ئەحمەد موحەممەد قەرەنی، چاپی یەکەم، نارین، هەولێر.
- ژێدەرەکان
- یەزمانی عەرەبی:
- سعيد، الديوچی، التربية و التعليم في الاسلام, طبع اللجنة الوطنية للأحتفال, (الموصل, ١٩٨٢م).
- عبدالله بن احمد بن عبدالله حرويل، ١٩٩٩, التقويم التربوي للمتعلمين لدى العلماء المسلمين (اهدافه-أساليبه-تطبيقاته), د.م.
- عبدالمهيمن عبدالحكيم الديرشوی، ستار جبار حاجی، ٢٠١٩، المعاصر فی استراجيات التدريس و مهاراته، جامعة زاخو، الطبعة الاولى، زاخو.
- صالح العلي، د.ت, اصول التدريس عند العلماء المسلمين في العصور الوسطى, دمشق.
- سالك احمد معلوم، ١٩٩٣، الفكر التربوي عند الخطيب البغدادي، ط٢، مكتبة لينة، د.م.
- فاضل عباس علی، النجادی، ٢٠١٢، اداب العالم والمتعلم فی التراث العربی الاسلامی، دار القلم، دمشق.
- بە زمانی کوردی:
- رسول ابراهيم رسول، ٢٠١٤، دەروازەیەك بۆ وانەوتنەوە، نارین، چ١، هەولێر.
- فایەق سەعید، ٢٠٢٠، لیۆ ڤیگۆتسکی تیۆری سۆسیۆکولتووری و پەروەردەی هاوچەرخ، چاپی یەکەم، چاپخانەی: غەزەلنوس، سلێمانی.
- فایەق سەعید، ٢٠٢٢، دیداکتیکی مامۆستا لە قۆناغی پێشخوێندنگەوە بۆ زانکۆ، فام، سلێمانی.
- ڕەمەزان حەمەدەمین قادر، ٢٠٢١، میتۆدەکانی وانەوتنەوە، چاپی سێیەم، سۆفیا، کۆیە.

Sources and sources
Original sources in Arabic:

•Ibn al-Athir, Abu al-Hasan Ali ibn Abi al-Karam Muhammad ibn Muhammad ibn Abd al-Karim ibn Abd al-Wahid al-Shaybani al-Jazari (d. 630 AH/1233 CE:(
,Al-Kamil fi al-Tarikh (The Complete History), edited by Omar Abd al-Salam Tadmurī, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut.

•Al-Bukhari, Muhammad ibn Ismail ibn Ibrahim ibn al-Mughirah al-Bukhari, Abu Abdullah (d. 256 AH/870 CE:(
,Al-Adab al-Mufrad bi al-Ta'liqat (The Book of Manners with Commentary), edited and collated by Samir ibn Amin al-Zuhairi, 1st edition, Maktabat al-Ma'arif lil-Nashr wa al-Tawzi', Riyadh.

,Sahih al-Bukhari, edited by Muhammad Zuhair ibn Nasir al-Nasir, Dar Tawq al-Najat, n.p. • Ibn al-Jawzi, Jamal al-Din Abu al-Faraj Abd al-Rahman ibn Ali ibn Muhammad al-Jawzi (d. 597 AH/1201 CE(
,Sayd al-Khatir, edited by Hassan al-Masahi Suwaidan, 1st edition, Dar al-Qalam, Damascus.
•Ibn al-Jama'ah, Badr al-Din Abu Abdullah Muhammad ibn Ibrahim ibn Sa'd Allah (d. 733 AH/1333 CE(
•n.d., Tadhkirat al-Sami' wa al-Mutakallim fi Adab al-'Alim wa al-Muta'allim, Maktabat Mishkat al-Islamiyyah, n.p.
•In Khallikan, Abu al-Abbas Shams al-Din Ahmad ibn Muhammad ibn Ibrahim ibn Abi Bakr Ibn Khallikan al-Barmaki al-Irbili (d. 681 AH/1282 CE(
,Wafayat al-A'yan wa Anba' Abna' al-Zaman, edited by Ihsan Abbas, Dar al-Sader, Beirut. • Al-Khatib al-Baghdadi, Abu Bakr Ahmad ibn Ali ibn Thabit ibn Ahmad ibn Mahdi al-Khatib al-Baghdadi (d. 463 AH/1071 CE(
,Al-Faqih wa al-Mutafaqqih (The Jurist and the Student of Jurisprudence), edited by Abu Abd al-Rahman Adil ibn Yusuf al-Gharazi, 2nd ed., Dar Ibn al-Jawzi, Saudi Arabia.
•n.d., Al-Jami' li-Akhlaq al-Rawi wa Adab al-Sami' (The Comprehensive Collection of the Ethics of the Narrator and the Etiquette of the Listener), edited by Mahmoud al-Tahhan, Maktabat al-Ma'arif, Riyadh.
•Al-Darimi, Abu Muhammad Abdullah ibn Abd al-Rahman ibn al-Fadl ibn Bahram ibn Abd al-Samad al-Darimi al-Tamimi al-Samarqandi (d. 255 AH/869 CE:(
,Musnad al-Darimi, known as Sunan al-Darimi, edited by Hussein Salim Asad al-Darani, Dar al-Mughni for Publishing and Distribution, Saudi Arabia.
•Abu Dawud, Sulayman ibn al-Ash'ath al-Sijistani, d. 275 AH/888 CE
•Sunan Abi Dawud, edited by Muhammad Muhyi al-Din Abd al-Hamid, Sidon, Beirut.
•Al-Dhahabi, Shams al-Din Abu Abdullah Muhammad ibn Ahmad ibn Uthman ibn Qaymaz (d. 748 AH/1348 CE:(
•Al-Ibar fi Khabar man Ghabar, edited by Abu Hajar Muhammad al-Sa'id ibn Basyuni Zaghlul, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut.
•Ibn Abi Shaybah, Abu Bakr Abdullah ibn Muhammad ibn Abi Shaybah al-Absi al-Kufi (d. 235 AH/850 CE(
•Musannaf Abi Shaybah, edited by Muhammad Awamah, n.p. • Al-Zarnuji, Burhan al-Din al-Islam (d. 570 AH/1195 CE:(
,Ta'lim al-Muta'allim Tariq al-Ta'allum (Teaching the Learner the Path of Learning), edited by Marwan Qabbani, 1st edition, Al-Maktabah al-

Islami, Beirut.
•Ibn Sahnun, Abu Abdullah Muhammad ibn Sahnun ibn Abd al-Salam ibn Sa'id ibn Habib al-Tanukhi (d. 256 AH/869 CE:(
,Adab al-Mu'allimin (The Etiquette of Teachers), edited by Muhammad Abd al-Mawla, Al-Sharika al-Wataniyah lil-Nashr wa al-Tawzi', 2nd edition, Algeria.
•Al-Mundhiri, Abu Muhammad Abd al-Rahman ibn Muhammad ibn Idris ibn al-Mundhir al-Tamimi, al-Hanzali, al-Razi ibn Abi Hatim (d. 327 AH/939 CE:(
,Adab al-Shafi'i wa Manaqibuh (The Etiquette and Virtues of al-Shafi'i), edited by Abd al-Ghani Abd al-Khaliq, 1st edition, Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, Beirut, Lebanon. • Ibn Abd al-Barr, Abu Umar Yusuf ibn Abd Allah ibn Muhammad ibn Abd al-Barr ibn Asim al-Numari al-Qurtubi (d. 463 AH/1071 CE(
,Jami' Bayan al-'Ilm wa Fadlihi, edited by: Abi al-Ashbal al-Zuhairi, Dar Ibn al-Jawzi, Kingdom of Saudi Arabia.
•Ibn Asakir, Abu al-Qasim Ali ibn al-Hasan ibn Hibat Allah, known as Ibn Asakir (d. 571 AH/1176 CE(
,Tarikh Dimashq (History of Damascus), edited by Amr ibn Gharama al-Amrawi, Dar al-Fikr for Printing, Publishing and Distribution, n.p.
•Al-Alamwi, Abd al-Basit ibn Musa ibn Muhammad ibn Ismail al-Alamwi, then al-Muwaqqit al-Dimashqi al-Shafi'i (d. 981 AH/1573 CE(

,•Al-'Iqd al-Talid fi Ikhtisar al-Durr al-Nadid = al-Mu'id fi Adab al-Mufid wa al-Mustafid (The Precious Necklace in the Abridgment of the Well-Ordered Pearl = The Guide in the Etiquette of the Benefactor and the Beneficiary), edited by Marwan al-'Atiyya, Maktabat al-Thaqafa al-Diniyya, 1st ed., n.p.
•Ibn Qutayba al-Dinawari, Abu Muhammad Abdullah ibn Muslim, d. (276 AH/889 CE(
' ,Uyun al-Akhbar (Sources of News), Dar al-Kutub al-'Ilmiyya, Beirut.
•Ibn Majah, whose father's name was Yazid - Abu Abdullah Muhammad ibn Yazid al-Qazwini (d. 273 AH/886 CE(
,Sunan Ibn Majah, edited by: Shu'ayb al-Arna'ut, Adil Murshid, Muhammad Kamil Qura Balli, and Abd al-Latif Harz Allah, Dar al-Risalah al-'Alamiyyah, n.p.
•Muslim ibn al-Hajjaj Abu al-Hasan al-Qushayri al-Naysaburi (d. 261 AH/875 CE(
•n.d., Al-Musnad al-Sahih al-Mukhtasar bi-Naql al-'Adl 'an al-'Adl ila Rasul Allah (peace and blessings be upon him), edited by: Muhammad Fu'ad Abd al-Baqi, Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi, Beirut.

•Abu Al-Na'im Al-Asbahani, Abu Nu'aim bin Abdullah bin Ahmed bin Ishaq bin Musa bin Mahran Al-Asbahani (deceased: 430 AH/1039 AD:(
, •The Ornament of the Saints and the Classes of the Pure Ones, Dar Al-Kitab Al-Arabi, Beirut.
•Al-Nawawi, Abu Zakaria Muhyiddin Yahya bin Sharaf Al-Nawawi (d. 676 AH/1277 AD(
,•Adab of the World and the Learned, 1st edition, Dar Al-Sahaba, Tanta.
•Refinement of Names and Languages, D.T.A., investigation by: Al-Ulama Company with the assistance of the Al-Muniriya Printing Department, Dar Al-Kutub Al-Ilmiyyah, Beirut - Lebanon.
•In Kurdish time:
•Ibn Khaldun. Abd al-Rahman bin Muhammad bin Muhammad bin Khaldun al-Hadrami al-Ishbili (His Mardawa: 808 AH/1406 AH.(
,•dated by Ibn Khaldoun, and published by: Sahaeed Bahshir, vol. 1, published by: Soleimani.
•Al-Tusi, Nasir al-Din, The Adab of the Learned by Firkhwazani Khwanchirin, and Muhammad Abdullah Piskini, vol. 2, Dezghai Chap and Bakhshi Narain, (Solemani, 2022.(
•Ghazali, Muhammad ibn Muhammad Abi Hamid al-Ghazali (Marduwa his: 505 AH/1111 AD.(
" ,•Jiyāneh-e-Wah-i-Zan-Sta-i-Ayni-Kan," vol. 1_Pha-i-Zanst, and: Sheikh Mohseni Moufti, vol. 1, "High-quality" chapter, this page.
•Mahwardi, Ali Kuhay Muhammadi Kuhahi Habib Ebu al-Hasani Mawardi, (Mardouh his: 450 AK/1058 AH.(
,•Ehdeh Bi Dunyaudin, and Harghani: Eh Hamad Mohd Mohd Qahreni, Chapi Yahkim, Narin, Hehuller.
• Arabic Language:
•Saeed, Al-Diyouchi, Education and Instruction in Islam, published by the National Committee for Celebration, (Mosul, 1982.(
•Abdullah bin Ahmed bin Abdullah Harwil, 1999, Educational Evaluation of Learners among Muslim Scholars (Its Objectives, Methods, and Applications), n.p.
•Abdul-Muhaymin Abdul-Hakim Al-Dirshawi, Sattar Jabbar Haji, 2019, Contemporary Approaches to Teaching Strategies and Skills, University of Zakho, First Edition, Zakho.
•Saleh Al-Ali, n.d., Principles of Teaching among Muslim Scholars in the Middle Ages, Damascus.
•Salek Ahmed Maaloum, 1993, Educational Thought of Al-Khatib Al-Baghdadi, 2nd Edition, Lina Library, n.p.
•Fadel Abbas Ali, Al-Najadi, 2012, The Literature of the World and the Learned in the Arab-Islamic Heritage, Dar Al-Qalam, Damascus.

•In Kurdish time:
•The Messenger of Ibrahim Rasul, 2014, Deh-Rawazah-i-K-B-Wan-U-Tan-Wah, Narin, vol. 1, Höller.
•Fayeq Saheed, 2020, Why do you think about psychological culture and what is happening to you, like this, Chapkhana: Ghazalanos, Soleimani.
•Fayeq Saheed, 2022, Didactic Mamaesta has a strong message about how to lose weight, Fam, Soleimani.
•This is the story of Hamma, Demin Qadir, 2021, Mitedeh Kani Wanhutanoh, Chaphi Siyah, Siviya, Keiyeh.